

4) Да чацвёртай падгрупы са значэннем 'перастаць памятаць' адносяцца лексічныя адзінкі: бел. *выгнаць, заглухнуць* і інш. Дзеясловы гэтай падгрупы абазначаюць працэсуальны бок памяці, які звязаны са стратай інфармацыі аб кім-/ чым-небудзь.

У ходзе параўнальнага аналізу дзеясловаў другаснай намінацыі дадзенай групы ў дзвюх неблізкароднасных мовах удалося ўстанавіць, што не ўсе паказаныя вышэй дзеясловы беларускай мовы маюць семантычныя карэляты ў англійскай мове, і наадварот. Так, беларускія дзеясловы *абхапіць* (англ. *enfold*), *адсеяць* (англ. *sieve*), *выгнаць* (англ. *expel*), *паўстаць* (англ. *rebel*), *пранесці* (англ. *carry*), *захаваць* (англ. *save*) не маюць адпаведных семантычных карэлятаў у англійскай мове, а англійскі дзеяслоў *sieve through* (бел. *адсеяць*) не мае адпаведнага семантычнага карэлята ў беларускай мове.

Вынікі аналізу фактычнага матэрыялу сведчаць аб тым, што дзеясловы з другасным значэннем, якія абазначаюць захоўванне або страту свядомасцю якой-небудзь інфармацыі, могуць уступаць у сумежныя пазіцыі з дзеясловамі, якія намінуюць у другасным значэнні працэс пазнання: *памятаць, успамінаць* або *забываць* можна толькі тое, што захоўваецца ў свядомасці як якія-небудзь веды.

А. А. Носік (Беларусь)

АБ НЕКАТОРЫХ НАКІРУНКАХ УТВАРЭННЯ ДРУГАСНЫХ НАМІНАЦЫЙ СЕМАНТЫЧНАЙ ВОБЛАСЦІ ЭМОЦЫІ СОРАМУ

У псіхалогіі погляды на сорам зводзяцца да разумення яго як дэструктыўнай эмоцыі, якая «ўзнікае ў выніку ўсведамлення чалавекам рэальнай ці ўяўнай неадпаведнасці яго ўчынкаў або некаторых індывідуальных праяў прынятым у дадзеным грамадстве і ім самім нормам, патрабаванням маралі. Сорам перажываецца як незадаволенасць сабой або абвінавачванне сябе. Імкненне пазбегнуць гэтых перажыванняў з'яўляецца магутным матывам паводзін, накіраваных на самаўдасканаленне, набыццё ведаў і ўменняў, на развіццё здольнасцей» [4].

Часта можна сустрэць вывучэнне сораму ў цеснай сувязі з віной і збянтэжнасцю. Напрыклад, амерыканскі псіхолаг К. Ізард пачаў вывучэнне сораму з размежавання гэтых эмоцый і ўказаў, што яны часам разумеюцца як аспекты адной і той жа эмоцыі, часам як абсалютна розныя эмоцыі, не звязаныя паміж сабой, або як розныя, але з некаторымі агульнымі характарыстыкамі. У сваіх досведах псіхолаг спасылаўся на пазіцыю Ч. Дарвіна (1872), які адносіў сорам да групы, на яго погляд, «роднасных эмоцый, куды ўваходзяць сорам, сарамлівасць, віна, рэўнасць, зайздрасць, сквапнасць, помслівасць, ілжывасць, падазронасць,

саманадзейнасць, пыхлівасць, амбіцыя, гордасць, знявага» [1, с. 339 – 340], але заўважаў, што гэты погляд не падзяляюць многія спецыялісты, паколькі не лічаць кожную з іх асобнай эмоцыяй.

Я. П. Ільін адносіць сорам да групы камунікатыўных эмоцый і характарызуе яго як адну з праяў збянтэжанасці. Ён заўважае, што ўсведамленне ўласнай недасканаласці з'яўляецца толькі «штуршком для фарміравання сораму, а не сам сорам, а асноўнае негатыўнае перажыванне пры сораме – не засмучэнне і не трывога, а збянтэжанасць». Спасылаючыся на Арыстоцеля, псіхолаг адзначае, што «сорам – гэта такое непрыймае адчуванне, якое вядзе да дурной славы», і што «сорам, які мы адчуваем у прысутнасці іншых людзей, адпаведны той павазе, якую мы маем да іх меркавання» [2, с. 195]. Варта адзначыць, што, як і іншыя эмоцыі, сорам таксама можа выклікацца іншымі эмоцыямі (збянтэжанасць, віна) або быць прычынай такіх (адчай, гнеў).

Аналіз значэнняў слоў, якія ўвасабляюць духоўны вопыт народа, дазволіў вылучыць шэраг мадэлей пераносу значэнняў, прымяняльных для апісання ўнутраных станаў чалавека. Сфарміраваныя ментальныя вобразы, перажытыя ўражанні выклікаюць у святдомасці (пры пэўных выпадках ці абставінах) рознага роду асацыяцыі, якія карэлююцца з эмоцыямі чалавека, што рэпрэзентуецца семантыкай менавіта другасных намінацый. А. С. Кубракова адзначае наступнае: «Часціны мовы, набываючы сваю форму для перадачы розных значэнняў як розных структур ведаў, аказваюцца таму з часам здольнымі адлюстроўваць не толькі спецыялізацыю асобных тыпаў значэнняў (прадметных у адрозненне ад непрадметных і г. д.), але і замацаванасць падобных розных значэнняў за рознымі «цэламі» знакаў, а, адпаведна, звязанасць – няхай і ў вельмі агульным выглядзе – цэла (формы) знака са спосабам прадстаўлення ў ім пэўнай семантыкі» [3, с. 60].

Семантыка назоўнікаў у межах групы сораму разгортваецца па невялікай колькасці накірункаў, якія паказваюць, што «перажыванне сораму пераходзіць ад лагічнаму мысленню, таму перажыванне сораму часта не суправаджаецца колькі-небудзь значным кагнітыўным зместам» [1, с. 358]. Выбар моўных сродкаў для перадачы абстрактных значэнняў прадугледжвае веданне пэўных варыяцый і пошук падобных уласцівасцей, аднак пры гэтым вобраз, які ствараецца метафарай, фарміруе новае значэнне.

Узаемадзеянне чалавека з навакольным светам і ўтварэнне на гэтай аснове новых значэнняў у назоўнікавай групе заснавана на фіксацыі трансфармацый адчуванняў фізіялагічнага характару ў плоскасць эмацыянальных. Так, вылучаны наступныя накірункі гэтага працэсу: утварэнне цыклічных рухаў, перамяшчэнне па вызначанай траекторыі → узнікненне, зараджэнне сораму: *ваганне* 'нерашучасць, няўпэўненасць; сумненне'; пераход у іншы фізічны стан → страта здольнасці ярскава мысліць пад уздзеяннем сораму: *адзервяненне* 'стан паводле знач. дзеясл. адзервянець', *адзервяненне* 'стан паводле знач. дзеясл. адзервянець', *адзервянеласць* 'уласцівасць і стан адзервянелага', *адзервянеласць* 'уласцівасць і стан адзервянелага'; знешне непрыстойны стан → адчуванне ўнутранага

дыскамфорту: *апаганьванне* 'дзеянне паводле знач. дзеясл. *апаганьваць* 'якім-н. учынкам, словам зрабіць непрыемнасць'; фізічнае ўздзеянне на іншага чалавека → рэзкае адчуванне сораму: *аллявуха* 'тое, што абражае, прыніжае чыю-н. годнасць, чые-н. пачуцці'; ахраматычны колер → падаўлены, бязрадасны стан: *чарната* 'бязрадаснасць, змрочнасць; цяжкасці, непрыемнасці'.

Эмоцыя сораму вымушае чалавека абстрагавацца, мінімізаваць сацыяльнае ўзаемадзеянне, разважаць аб праблеме і шукаць вырашэнне. Лінгвістычны аспект абазначэння перажывання (пры наяўнасці спецыфічных культурных перажыванняў аб іх) дэманструе таксама і некаторыя сацыяльныя нормы, асабліва сціпаводзін, спосабы рэагавання. Пэралічаныя аспекты рэалізуюцца таксама з дапамогай пераносу значэнняў. Другасныя значэнні прыметнікавай групы выкарыстоўваюцца для актуалізацыі наступных прымет: зацвярдзенне, змена фізічнага стану → страта здольнасці яркая мысліць пад уздзеяннем сораму: *адзеравянелы* 'безуважны, абьякавы да навакольнага', *адзервянелы* 'тое, што і *адзеравянелы*'; схілены стан → прыгнечаны душэўны стан: *паніклы* 'прыгнечаны, засмучаны; разбіты духоўна'; стан надвор'я → цяжкі, заглыблены душэўны стан: *пахмурны* 'змрочны, невясёлы', *пахмуры* 'тое, што і *пахмурны*', пазбаўлены здольнасці мець зносіны з дапамогай мовы → маральна знясілены: *занямелы* 'маўклівы, прыціхлы'; фізічна знясілены → падаўлены душэўна: *прыгнечаны* 'цяжкі, змрочны (пра стан, настрой); якога штосьці гняце; моцна засмучаны, занепакоены чым-н.; які выяўляе цяжкі, змрочны стан, настрой'.

Дзеяслоўная група пашыраецца за кошт наяўнасці сэнсавых сувязей паміж першаснымі і другаснымі значэннямі па асацыяцыях, як: утвараць рухі, адхіляцца ад кропкі раўнавагі → узнікненне, зараджэнне сораму: *вагацца* 'быць у нерашучасці, адчуваць няўпэўненасць; сумнявацца', *ускалыхнуцца* 'пачаць хвалявацца, трывожыцца'; стаць брудным, змяніць колер → адчуць маральны дыскамфорт: *апаганіцца* 'стаць апаганеным', *апаганіць* 'якім-н. учынкам, словам зрабіць непрыемнасць', *уцямнець* 'учарнець, схуднець (ад перажыванняў, хваляванняў і пад.)', *чырванець* 'бянтэжыцца, саромецца'; аказваць (адчуваць на сабе) фізічнае ўздзеянне → перажываць, думаць аб нечым увесь час: *душыць* 'прыгнятаць, гнясці, мучыць (пра думкі, перажыванні і пад.)', *прыгнятаць* 'непакоіць, ствараць цяжкі, падаўлены настрой', *тачыць* 'неадступна мучыць, паступова пазбаўляючы сіл (пра хваробу думкі, пачуцці і пад.)', *шчымець* 'пра душэўныя пакуты, перажыванні', *шчытаць* 'прыносіць душэўны боль; абражаць', *алляваць* 'беспадстаўна зняважыць, зганьбіць, абняславіць каго-, што-н.'; прыпадабняцца жывёлам → аказвацца пад уладай эмоцыі: *дзічэць* 'станавіцца нелюдзімым, дзіклівым'; змяненне стану надвор'я, наваколля → панікнуць, адчуць цяжар: *захмурыцца* 'пачаць хмурыцца', *пахмурнець* 'станавіцца пахмурным, хмурнець', *пазмрачнець* 'стаць, зрабіцца змрочным, змрачнейшым', *панікнуць* 'паддацца прыгнечанаму настрою; стаць разбітым духоўна'; прыносіць шкоду здароўю → зведваць моцнае ўзрушэнне: *раніць* 'прычыніць (прычыняць) каму-н. душэўны боль, пакуты'; спыняць гучанне → заглыбляцца ў сабе: *заціхаць* 'аслабіць або спыніць сваю дзейнасць'.

Эмоцыя сораму рэгулюе паводзіны чалавека ў адпаведнасці з грамадскімі нормамі. Эмоцыя неаднолькава праяўляе сябе ў розных людзей, і згодна з заўвагай К. Изарда, «парог сораму карэлюе з чуллівасцю да пачуццяў і меркаванняў навакольных. Пагарда, насміханне з іншых або сябе самога можа актывізаваць сорам. Пачуццё таго, што чалавек або нейкія рысы яго неадэкватныя, недарэчныя або непрыстойныя – другая перадумова перажывання сораму» [1, с. 348].

Праекцыя значэнняў з матэрыяльных сфер на псіхічную дзейнасць чалавека адлюстроўваецца з уключэннем метафар, якія даюць магчымасць выражаць убачанае праз унікальнае індывідуальнае (культурнае) бачанне свету.

Літаратура

1. *Изард, К.* Эмоции человека / К. Изард. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 440 с.
2. *Ильин, Е. П.* Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
3. *Кубрякова, Е. С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Яз. слав. культуры, 2004. – 560 с.
4. Стыд [Электронный ресурс] // Большая психологическая энциклопедия. – Режим доступа: <https://rus-big-psyho.slovaronline.com/7289-D1%81%D1%82%D1%8B%D0%B4>. – Дата доступа: 27.08.2022.

М. А. Падольскі (Беларусь)

АСОБА МАКСІМА ТАНКА Ў КНІЗЕ «ПАМЯЦЬ. МЯДЗЕЛЬСКІ РАЁН»

Максім Танк – адзін з вядомых, знакавых паэтаў беларускай літаратуры. Як адзначаў Зіновій Прыгодзіч, «Яўген Іванавіч быў адным з самых адукаваных людзей свайго часу. Дасягнуў гэтага дзякуючы самаадукацыі – усё сваё жыццё ён апантана вучыўся. Здзіўляе, уражвае колькасць імёнаў пісьменнікаў, літаратуразнаўцаў, даследчыкаў і іншых асоб, прыведзеных у яго дзённіках. А колькасць думак, выказаных ім у шматлікіх запісах, лістах, публічных выступках, – гэта сапраўдныя залатыя россыпы» [3].

Бібліяграфія, прысвечаная аналізу творчасці паэта, складаецца з соцень артыкулаў, манаграфій, падручнікаў. Аднак сярод іх не было спецыяльных даследаванняў, прысвечаных разгляду асобы паэта ў кнізе «Памяць».

Задача артыкула – устанавіць, што можа даведацца пра Максіма Танка чытач у кнізе «Памяць. Мядзельскі раён», якая ўваходзіць у серыю выданняў, распачату ю 1985 годзе.